

Margreet Onrust

- know*: p.269-290.
 Monahan, B.
 1982 Computing and revising. In: *English Journal*, vol.71/7: p.93-94.
 Sommers, N.
 1980 Revision strategies of student writers and experienced writers. In: *College Composition and Communication*, vol.31/4: p.378-388.
 Stotsky, S.
 1990 On planning and writing plans - or beware of borrowed theories. In: *College Composition and Communication*, vol.41/1: p.37-57.
 Waes, L. van
 1988 De invloed van tekstverwerking op het revisiegedrag van beginnende tekstverwerkingsgebruikers. In: F.H. van Eemeren & R. Grootendorst, *Taaltbeheersing in ontwikkeling*: p.358-369.

Meer dan eens is vastgesteld dat de alinea in het Nederlandse schrijfwijze relatie, en misschien ook wel absoluut gezien weinig aandacht krijgt (cf. bijvoorbeeld Verhoeven 1989). Deze situatie geldt zo mogelijk nog meer voor de topic-zin (ook wel 'topische zin', 'themazin' of 'kernzin' genoemd). Handboeken en schrijfhandleidingen beperken hun behandeling van de topic-zin meestal tot een definitie van het fenomeen, gecombineerd met een paar aanwijzingen voor het gebruik ervan. Veel ontlopen die elkaar niet: de topic-zin wordt steeds beschreven als die zin in de alinea waarin de inhoudelijke kern van de alinea te vinden is. Hij noemt namelijk het onderwerp van de alinea en doet over dat onderwerp een 'uitspraak', vaak de belangrijkste van de hele alinea. Uit deze combinatie van onderwerp en uitspraak moet de lezer kunnen afleiden waar de alinea over gaat.

De topic-zin is dus eigenlijk een belangrijk onderdeel van de alinea. Hij verschaft duidelijkheid over het onderwerp van de alinea, waardoor de alinea haar functie als bouwsteen van de tekst naar behoren kan vervullen. Daarnaast zorgt hij voor samenhang van de alinea als geheel, omdat de informatie in de rest van de alinea steeds 'zin' krijgt in het licht van de combinatie 'alinea-onderwerp en uitspraak'. Daarmee levert de topic-zin een bijdrage aan het tot standkomen van de thematische eenheid die de alinea volgens alle handboeken moet zijn.

Gezien deze belangrijke rol zouden schrijfhandleidingen goede redenen hebben om bij het bespreken van de alinea veel aandacht aan de topic-zin te besteden; een schrijver is tenslotte al dichtbij een goede alinea als hij of zij een goede topic-zin weet te maken. Toch gaan de meeste handboeken niet verder dan het voorschrift dat de topic-zin een voorkeursplaats in de alinea moet bezetten, en dan met name de eerste zin van de alinea. Op die manier kan het inhoudelijke zwaartepunt van de alinea namelijk niet aan de aandacht van de lezer ontsnappen. In het bijzonder is het merkwaardig dat nauwelijks wordt gesproken over de *formulering* van de topic-zin. Als gevolg hiervan kunnen de lezers van deze schrijfgidsen ten onrechte de indruk krijgen dat iedere zin die een onderwerp noemt en daar een uitspraak over doet, in principe geschikt is als topic-zin.

Uitzonderingen op deze stand van zaken zijn Van Leeuwen en Truysens 1987 en Janssen e.a. 1990. Deze twee (vrij) recente schrijfhandleidingen bespreken wél met een zekere uitgebreidheid de formulering van de topic-zin. Toch blijven ook de lezers van deze boeken met problemen achter. De reden daarvan is dat de praktische uitvoerbaarheid van de gegeven adviezen te wensen overlaat.

Twee voorbeelden ter illustratie. Van Leeuwen en Truysens houden hun lezers voor dat een topic-zin geen doodlopende mededeling mag zijn, en evenmin overladen, vaag, of te ruim. Zinnen als 'Amsterdam is de hoofdstad van Nederland' en 'Walvisen zijn zoogdieren' worden als doodlopende mededelingen gebrandmerkt en afgeraden: deze zinnen zullen de lezer namelijk niet het idee geven dat hij beslist verder moet lezen. Het algemene advies is dan: 'Als je bijvoorbeeld in een alinea iets wilt vertellen over het unieke krantenassortiment van een bepaalde boekhandel, kun

je beter niet beginnen met: 'Boekhandel Tuinstra verkoopt buitenlandse kranten'. Beter is in zo'n geval: 'Boekhandel Tuinstra heeft een uniek assortiment aan buitenlandse kranten' (Van Leeuwen en Truysens 1987:71).

Iemand die voor de taak staat nu zelf goede topic-zinnen te gaan schrijven, is met deze adviezen nog niet echt geholpen. De vraag is namelijk, waarom 'Boekhandel Tuinstra heeft een uniek assortiment aan buitenlandse kranten' geen doodlopende mededeling is, en 'Boekhandel Tuinstra verkoopt buitenlandse kranten' wel. Op deze vraag komt geen antwoord, en daarmee blijft voor een schrijver onduidelijk hoe hij of zij ervoor kan zorgen een topic-zin te formuleren die geen doodlopende mededeling is. Dezelfde onduidelijkheid geldt voor het formuleren van een topic-zin die niet overladen is, of te vaag, of te ruim.

Het tweede voorbeeld. Onder het paragraafje 'Alinea- en tekstopbouw' besteedt Janssen e.a. 1990 driekwart pagina aan de formulering van de topic-zin. In dat kader spreekt men topic-zin (1):

(1) In het arme Soedan zijn de laatste tijd veel overstromingen voorgekomen.

Het uitgangspunt daarbij is dat *De armoede in Soedan* het onderwerp van de alinea moet zijn, wat in de terminologie van Janssen e.a. met zich mee brengt dat de andere zinnen van de alinea makkelijk naar dat alinea-onderwerp moeten kunnen verwijzen. In de tekst staat dan (p.122): 'We kunnen dan in de volgende zinnen [van de alinea] gemakkelijk verwijzen naar *Soedan* en ook naar *overstromingen*, maar niet gemakkelijk naar *arme*. Daartoe was een van de volgende formuleringen beter geweest:

(2) In Soedan, dat de laatste tijd door veel overstromingen is getroffen, is armoede normaal.

(3) De armoede van Soedan, dat de laatste tijd door veel overstromingen is getroffen, is spreekwoordelijk.'

Met dit citaat eindigt ook de behandeling van (1). Weer kan de vraag gesteld worden, wat een schrijver aan deze bespreking heeft als hij of zij zelf topic-zinnen moet gaan formuleren. Ook hier wordt namelijk niet uitgelegd waarom het moeilijk is om naar *arme* in topic-zin (1) te verwijzen, maar juist makkelijker om dat in (3) naar *De armoede van Soedan* te doen. De formulering van (2) doet even vermoeden dat de plaats in de zin de beslissende factor zou kunnen zijn. Maar uit (3) blijkt dat dit niet het geval is: zowel *De armoede van Soedan* als *In het arme Soedan* staan vooraan in hun zin. De lezer van Janssen e.a. 1990 krijgt dus een slechte topic-zin gepresenteerd, en twee verbeterde, maar moet raden naar de redenen achter die verbeteringen. Hij of zij zal hierdoor niet kunnen generaliseren over dit voorbeeld, en dus zelf niets van wat er wordt besproken echt kunnen toepassen.

Dit doet denken aan de situatie die vroeger voor het hele schrijffonderwijs gold: zeer veel aandacht voor het schrijffunctie, voor de eisen waaraan dat moest voldoen, en erg weinig aandacht voor het schrijffunctie. Het nadeel van die eenzijdige benadering was, dat aankomende schrijvers veel adviezen kregen over het eindresultaat van hun schrijfwerk, zonder dat ze wisten wat ze moesten doen om tot dat eindresultaat te komen. De aandacht die de laatste tien jaar aan het schrijffunctie gegeven is, heeft veel duidelijk gemaakt over wat een handige aanpak van de schrijftaak is, of juist een onhandige. Aankomende schrijvers hebben daarmee een aantal instrumenten in

handen gekregen die ze kunnen gebruiken bij het doorlopen van het schrijffunctie, met als resultaat een beter schrijffunctie.

Op dezelfde manier zou ik willen stellen dat er bij het behandelen van de alinea meer aandacht moet worden besteed aan de algemene eigenschappen die een goed geformuleerde topic-zin bezit, en aan de instrumenten (de taalmiddelen) die een schrijver moet gebruiken om die eigenschappen als het ware in de formulering te krijgen. Dat laatste betekent dat schrijffunctie wat dieper zullen moeten ingaan op de kenmerken van die instrumenten, van die taalmiddelen zelf: als een aankomend schrijver namelijk heeft leren inzien welke effecten bepaalde taalmiddelen sorteren, dan heeft hij of zij ook meteen de mogelijkheid om zelf, bij iedere nieuwe alinea-situatie opnieuw, af te wegen welk taalmiddel kan helpen bij het bedenken van een adequate formulering van de topic-zin.

In de rest van deze bijdrage zal ik demonstreren welke winst een grotere aandacht voor de eigenschappen van een goede topic-zin kan opleveren, en welke concrete formuleeradviezen daarbij kunnen worden aangeboden. Ik bespreek daarvoor de twee meest belangrijke eigenschappen die voortvloeien uit de functie die de topic-zin moet vervullen: de topic-zin moet een *algemeen, generaliserend* karakter hebben, en een *aanknopingspunt* bieden voor de verdere ontwikkeling van de alinea.⁴

Eigenschap 1: een algemeen karakter

Goede topic-zinnen geven aan waar de alinea over gaat. Dat lukt uiteraard alleen als de rest van de alinea niet over iets anders, of over nog meer onderwerpen blijft te gaan. Met andere woorden, de combinatie 'alinea-onderwerp en uitspraak daarover' vormt een domein waar de rest van de alinea niet buiten mag treden. De topic-zin *bakent* dus het domein van de alinea af, en daarmee is ook de rol van de rest van de alinea gegeven: deze zal het karakter moeten hebben van een of andere specificatie of substantiëring van datgene wat al in de topic-zin staat. De rest van de alinea kan bijvoorbeeld een illustratie geven, een analogie, of een verduidelijking. Het kan ook zijn dat er een argument wordt gepresenteerd voor de uitspraak in de topic-zin, of een gevolg daarvan wordt besproken.

Hieruit volgt de eerste eigenschap van de topic-zin: de topic-zin moet altijd een algemeen, generaliserend karakter hebben. Het is namelijk lastig om iets nader te specificeren wat al concreet staat aangegeven, en het is makkelijker om met een uitwerking binnen een domein te blijven als dat domein een zekere breedte heeft. Aan een topic-zin kan dus de eis gesteld worden dat hij een algemene stand van zaken aanduidt, of een algemeen proces. Een concrete, specifieke gebeurtenis kan daarentegen beter niet als topic-zin gebruikt worden.

Welke formuleringen kan een schrijver nu gebruiken om de topic-zin zo'n algemeen, generaliserend karakter te geven? Een goede mogelijkheid is, gebruik te maken van *statische formuleringen*. Dit zijn, globaal genomen, formuleringen die het idee oproepen dat er iets 'duurt', iets 'van kracht is', maar dat er niets 'gebeurt' of 'zich voltrekt'. Er zijn veel werkwoorden die helpen bij het vestigen van deze indruk, omdat ze een situatie aangeven die voortduurt. Bijvoorbeeld: *gelden, behoren tot, en ook zijn*.

In dit opzicht zijn de doodlopende mededelingen uit Van Leeuwen en Truysens 1987 adequate topic-zinnen. Ze geven een bepaalde stand van zaken weer, en geen specifieke gebeurtenis die zich voor de ogen van de lezer voltrekt:

- (4) Amsterdam is de hoofdstad van Nederland.
 (5) Walvissen zijn zoogdieren.

Datzelfde geldt voor topic-zinnen als (6) en (7):

- (6) Vellezers *geldten* als zonderling.
 (7) Onderwijs en jongerenbeleid *komen* er bekaaid af.

Ook een aantal constructies geven een statisch effect, en kunnen dus gebruikt worden om de topic-zin het gewenste algemene karakter te geven. Twee van zulke constructies zijn *de lijdende vorm*, en *de voltooid-tijd*. In lijdende zinnen ontbreekt het idee van actie, gebeurtenis, doordat de handelende persoon in een *door-bepaling* is weggedrukt, of helemaal uit het beeld is verdwenen. De lijdende vorm geeft op die manier dikwijls een toestandskarakter aan zinnen. Dat wordt vaak, en geheel terecht, als nadeel beschouwd, omdat het bij overvloedige toepassing van de constructie een vlak en saai effect aan een tekst kan geven. Maar voor het formuleren van een topic-zin kan een schrijver er juist goed gebruik van maken. (8) en (9) zijn dan ook goede, algemene, topic-zinnen:

- (8) Onze planeet *wordt bevolkt* door steeds meer mensen.
 (9) Een ander probleem voor de kernenergie-lobby *wordt gevormd* door de kosten van de stroom uit de bestaande kerncentrales.

Ook bij de voltooid-tijd ontbreekt het idee van een gebeurtenis die zich voor onze ogen voltrekt. Bij deze constructie komt dat door de nadruk die ontstaat op het resultaat van de weergegeven gebeurtenis. Dit kenmerk van 'toestand die het resultaat is van iets' maakt de voltooid-tijd geschikt voor gebruik in de topic-zin. Zoals in (10) en (11):

- (10) Walvissen *zijn altijd gezien* als intelligente zoogdieren.
 (11) De interesse van het publiek *is sterker* dan ooit manipuleerbaar *geworden* via publiciteit en reclame.

Natuurlijk is het zo dat (8) en (9) in karakter verschillen van (10) en (11). In voorkomende gevallen zal de voltooid-tijd minder goed uitkomen dan de lijdende vorm en vice-versa. En bij weer andere gelegenheden is het gebruik van een statisch werkwoord weer de betere oplossing. Waar het echter om gaat is dat dit soort statische formuleringen uitstekend van pas kan komen bij het schrijven van een goede, 'algemene' topic-zin. Het is dus nuttig voor een schrijver om deze taalmiddelen op het repertoire te hebben.

Eigenschap 2: het bieden van een aanknopingspunt

De topic-zin moet niet alleen het domein van de alinea afbakenen. Hij moet ook de alinea *ontsluiten*. Gegeven het feit dat de rest van de alinea binnen zijn domein moet blijven, zal de topic-zin namelijk mogelijkheden moeten bieden voor een zinvolle uitwerking tot een volledige alinea binnen dat domein. Iets in de combinatie alinea-onderwerp/uitspraak moet zich daarvoor aanbieden als aanknopingspunt; er zal in de

formulering van de topic-zin een element voor moeten komen dat op welke manier dan ook 'vragen' oproept: 'hoezo?', 'wat bedoel je?', 'waarom?', 'wanneer?', 'hoe precies?', 'is dat echt zo?'. Het antwoord op zo'n vraag is dan de uitwerking van de alinea.

De topic-zin combineert dus twee eigenschappen. Hij moet een algemene stand van zaken aangeven, en tegelijk een aanknopingspunt voor de uitwerking van de alinea bieden. Een topic-zin die wel het eerste doet, maar niet het tweede is het soort doodlopende mededeling waar Van Leeuwen en Truysens voor waarschuwen. Hun voorbeeld (5), hier herhaald als (12), geeft namelijk wel een algemene stand van zaken aan, maar biedt geen aanknopingspunt voor een uitwerking:

- (12) Walvissen zijn zoogdieren.

Binnen het domein dat deze zin afbakt is nergens een aanknopingspunt voor bevraging te vinden. Een schrijver zou nog van alles kunnen beweren over de walvis, maar niet binnen het domein 'de walvis is een zoogdier'.

Een schrijver die de noodzakelijke combinatie van eigenschappen goed voor ogen houdt, kan voor dit probleem twee oplossingen bedenken. De eerste is het ruimer maken van het domein dat door die topic-zin wordt afgebakend, het tweede is het toevoegen van een aanknopingspunt in de topic-zin. De eerste oplossing zou iets als (13) kunnen opleveren:

- (13) Walvissen verdienen onze speciale aandacht.

Binnen dit veel ruimere kader staat het zoogdierschap van de walvis niet meer centraal. Er zijn nu talloze mogelijkheden om een alinea over het dier te vullen, zolang de stelling dat walvissen onze speciale aandacht waard zijn maar wordt waargemaakt.

De tweede oplossing zou iets kunnen opleveren als (14):

- (14) Walvissen zijn intelligente zoogdieren.

Naar aanleiding van (14) valt wél een volledige alinea te schrijven. Daarin kan bijvoorbeeld het oordeel 'intelligent' worden waargemaakt, of geïllustreerd. In feite is dit ook de oplossing die Janssen e.a. 1990 koos bij het verbeteren van de topic-zin 'Boekhandel Tuinstra verkoopt buitenlandse kranten'. Boekhandel Tuinstra heeft een uniek assortiment aan buitenlandse kranten' biedt namelijk het aanknopingspunt dat de afgekeurde versie ontbeert: het oordeel *uniek* kan in de rest van de alinea worden waargemaakt, of anderszins verder uitgelegd.

Het leveren van een aanknopingspunt voor verdere uitwerking is in de meeste gevallen echter niet een kwestie van een element toevoegen, zoals bij (14). Het probleem is vaker dat de topic-zin juist een teveel aan elementen bevat, zodat meer kandidaten zich voor de functie van aanknopingspunt aandienen. Dat is bijvoorbeeld de reden dat topic-zin (1), het voorbeeld uit Janssen 1990, niet voldoet. Voor een samenhangende alinea is het natuurlijk nodig dat het element dat metterdaad als aanknopingspunt gaat functioneren zich duidelijk aandient. De schrijver staat dan voor de taak om de topic-zin zodanig te formuleren dat dit element op een opvallende plaats terecht komt.

Welke adviezen kunnen daarvoor gegeven worden? In de eerste plaats is er de mogelijkheid om het middel *woordvolgorde* toe te passen. Preciezer gezegd, gebruik te maken van het feit dat elementen aan de rechterkant van de zin de status van informatief belangrijk krijgen, en dus meer opvallen⁶. Elementen op die positie bieden zich dus als het ware nadrukkelijk aan voor verdere uitwerking. Van Leeuwen en Truysens maken in feite gebruik van dit principe als ze opmerken dat een alinea die een topic-zin als (15) heeft:

(15) Deze filmster behandelt de thema's dood en verval.

zal ingaan op 'dood en verval' in de films van de filmster, en niet op de persoon van de filmster (Van Leeuwen en Truysens 1987:70). Helaas vermelden ze de achtergrond van deze observatie niet.

Uiteraard is het niet zo, dat ieder aanknopingspunt als in topic-zin (15) aan de rechterkant van de zin zou moeten staan; als hij maar niet op een plek staat waar hij juist *niet* opvalt. Daaruit volgt voor de formulering van de topic-zin dat het onhandig is om het aanknopingspunt te plaatsen op plekken in de zin die niet meedoen aan 'de hoofdlijn' ervan. Dat betekent dat posities in de zin die op een of andere manier 'ondergeschikt' zijn aan andere, vermeden moeten worden. Bekende 'ondergeschikte' posities zijn *de bijzin*⁷, en *de nominale tang*.

Bijzinnen geven vaak een nuancering van elementen uit de hoofdzin, of een karakterisering daarvan. In topic-zin (16), bijvoorbeeld, geeft de bijzin *dat in deze ontwikkelingen altijd een aantal jaren achterloopt* een karakterisering van *Europa*:

(16) Ook in Europa, dat in deze ontwikkelingen altijd een aantal jaren achterloopt, steeg de belangstelling.

Deze karakterisering is een terzijde. Hij doet niet mee aan de ontwikkeling van de gebeurtenis die in de zin wordt weergegeven (namelijk: 'Ook in Europa steeg de belangstelling'). En omdat elementen uit de bijzin niet genoeg meedoen aan deze hoofdlijn, lenen ze zich slecht voor de functie van aanknopingspunt. (17) is dan ook geen samenhangende alinea:

(17) Ook in Europa, dat in deze ontwikkelingen altijd een aantal jaren achterloopt, steeg de belangstelling. Het joggen was eind jaren zeventig bijvoorbeeld in Amerika al een 'hype' waar zelfs de president zich niet aan kon onttrekken. Europa volgde pas vijf jaar later (etc.).

Voor elementen binnen de nominale tang geldt ongeveer hetzelfde als voor de elementen in een bijzin. Ook zij nuanceren vaak het zelfstandig naamwoord waar ze bij horen, of kennen er een bepaalde eigenschap aan toe. Ze doen echter niet zelf mee aan de hoofdlijn van de zin. Zo kent *inmiddels al bijna klassiek geworden* in topic-zin (18) slechts een eigenschap toe aan *voorbeeld*:

(18) Het inmiddels al bijna klassiek geworden voorbeeld van de schade die een investment bank kan aanrichten, indien ze een snelle winst probeert te maken, is de beursgang van Pirelli Tyre.

Hier zou het dan ook zeer onhandig zijn als de alinea uitgewerkt zou worden met *inmiddels al bijna klassiek geworden* als aanknopingspunt.

Overigens reikt het zojuist besproken woordvolgorde-principe een oplossing aan voor een schrijver die toch een alinea zou willen ontwikkelen aan de hand van *inmiddels al bijna klassiek geworden*. Die oplossing zou bijvoorbeeld een stramien als in (19) kunnen hebben:

(19) De beursgang van Pirelli Tyre ... is een voorbeeld dat inmiddels al bijna klassiek geworden is.

Maar ook als *inmiddels al bijna klassiek geworden* niet gekozen zou worden als aanknopingspunt voor de verdere uitwerking van de alinea, moet (18) in de revisie. Hij lijkt namelijk aan twee andere euvels waarvoor de handboeken in algemene termen waarschuwen: hij is zowel een overladen als een te lange topic-zin.

Dit probleem kan een schrijver eveneens oplossen door zich te concentreren op het aanbod van aanknopingspunten in (18). Daar zit namelijk zowel bij de overladen als de te lange topic-zin de kern van de moeilijkheden. In een lange topic-zin staan uiteraard veel elementen, en hoe meer elementen in een zin, hoe meer elementen in aanmerking zouden kunnen komen als aanknopingspunt. Bovendien neemt met de lengte van de zin, ook het gevaar toe dat het aanknopingspunt dat door de schrijver bedoeld is ten onrechte op een minder opvallende, of ondergeschikte plaats in de zin terecht komt. Het wordt dan begraven onder de overige informatie.

Het is dus niet voldoende om bij te lange of te overladen topic-zinnen 'zomaar' te knippen of te snoeien; lengte of volheid als zodanig zijn niet de essentie van het probleem. Adviezen over het corrigeren van te lange en te overladen topic-zinnen moeten daarentegen gericht zijn op het boven water brengen van een duidelijk aanknopingspunt. Concreet voor het geval (18) moet een schrijver dus kunnen analyseren dat de topic-zin lang en overladen is omdat er twee beweringen in gedaan worden, waardoor er in theorie veel uitwerkingen mogelijk zijn. Voor een samenhangende alinea moet hij of zij bij het herformuleren dan ook een van beide beweringen uit de topic-zin verwijderen. Al naar gelang de behoefte kan dat dan resulteren in (20) of (21):

(20) Inmiddels al bijna klassiek is het voorbeeld van de beursgang van Pirelli Tyre.

(21) Een investment bank die een snelle winst wil maken kan grote schade aanrichten.

In (20) zal de uitwerking aan de hand van (*het voorbeeld van de beursgang van Pirelli Tyre* verlopen, en dus tekst en uitleg geven over de gebeurtenissen rond deze beursgang. De conclusie van de alinea kan dan misschien gaan over de schade die aangericht kan worden door investment banks die uit zijn op een snelle winst. In (21) is dat juist de stelling die in de alinea moet worden waargemaakt. Het aanknopingspunt voor de substantiëring van deze stelling zal *grote schade* zijn. Daarbij zal de beursgang van Pirelli Tyre als case in point kunnen dienen.

Samenvattend: met deze voorbeelden heb ik willen laten zien dat systematisch nadenken over de formulering van de topic-zin veel kan bijdragen aan de kwaliteit van de topic-zin, en daarmee van de alinea. In het schrijfonderwijs verdient de formulering van de topic-zin dan ook meer aandacht. Dat betekent dat de aankomen-

de schrijver bij de behandeling van de alinea meer informatie moet krijgen over de eigenschappen die een topic-zin moet hebben om zijn functie te kunnen vervullen. Die informatie moet vergezeld gaan van concrete formuleeradviezen; het is dan ook zinvol om in het schrijfonderwijs aandacht te besteden aan de kenmerken en effecten van relevante taalmiddelen. Dat helpt bij het analyseren van gebrekkige formuleringen van de topic-zin, en maakt het vervolgens ook nog mogelijk om onvoldoende functionerende topic-zinnen te vervangen door betere.

Noten

1. Dit artikel vloeit voort uit werkzaamheden die ik binnen het Taalcentrum-YU verricht heb voor de vernieuwing van het taalbeheersingsonderwijs in de studierichting Nederlands van de Vrije Universiteit. Ik heb daarbij kunnen profiteren van suggesties en opmerkingen van mijn collega's Rob Doeve en Arie Verhagen.
2. Bijvoorbeeld Drop en De Vries 1977, Elling en Van der Spek 1983, Overduin 1986, Renkema 1989, Steehouder e.a. 1984.
3. Voor een uitgebreide bespreking van de manier waarop de Nederlandse schrijfhandleidingen de topic-zin behandelen, zie Onrust 1987.
4. Ik put hierbij uit onderwijsmateriaal dat ontwikkeld is voor studenten uit de letterenfaculteit van de VU.
5. In wat volgt vat ik de topic-zin steeds op als de eerste zin van de alinea. Voor nadere uitleg van dit standpunt verwijs ik naar Onrust 1987 en Onrust 1988.
6. Dit verschijnsel wordt in de Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS) het Links-Rechtsprincipe genoemd.
7. Maar dan wel een bijzin die niet aan de rechterkant van de totale zin staat. Als dat wel het geval is, krijgt de bijzin namelijk de status van informatief belangrijk, met als gevolg dat hij om die reden gaat opvallen (vergelijk het zojuist besproken woordvolgorde-principe).

Bibliografie

- Drop, W., en J.H. de Vries
1977 *Taalbeheersing. Handboek voor taalhantering*. Groningen.
- Elling, M.G.M., en G.J. van der Spek
1983 *Van vakjargon tot voorlichting*. Groningen.
- Janssen, D., e.a.
1990 *Zakelijke Communicatie I*. Groningen.
- Leeuwen, A. van, en A. Truijens
1987 *Een artikel schrijven. Compositie cursus voor aankomend journalisten*. Groningen.
- Onrust, M.G.
1987 'Tekststructurering, alinea-opbouw en de topic-zin'. *Voorgang Jaarboek voor de Neerlandistiek VIII*: 191-211.
- Onrust, M.G.
1988 'Het verbeteren van de alinea-opbouw met behulp van de topic-zin'. In: *Communicatief 1*: 51-59.
- Overduin, B.
1986 *Rapporteren*. Utrecht/Antwerpen.
- Renkema, J.
1989 *Schrijfwijzer*. Den Haag.
- Steehouder, M.F., e.a.
1984 *Leren communiceren*. Groningen.
- Verhoeven, G.
1989 'Alineagrenzen'. In: D. Janssen en G. Verhoeven, *Taalbeheersing in Nederland. Een bundel opstellen voor W. Drop*: 179-189.

9 Grammatica? Van grammaticale fouten tot grammatica-onderwijs

Uriël Schuurs

1. Inleiding

In dit artikel stel ik een paar ogenschijnlijk simpele vragen aan de orde over de essentie van het begrip "grammatica". *Vragen* omdat ik in de eerste plaats de vragen aan de orde wil stellen, zonder meteen te pretenderen dat ik dé antwoorden erop ook kan verschaffen. *Simpele* vragen omdat -als bij voetbal- erg veel mensen meepraten over zaken die grammatica en grammatica-onderwijs betreffen, althans zeer geïnteresseerd zijn: dat suggereert dat de kwestie eigenlijk heel simpel is. Tenslotte *ogenschijnlijk* simpel, omdat de zaken zo simpel helemaal niet liggen.

Nu vermoedde ik dat laatste al langer dan vandaag, maar met name in reacties op mijn proefschrift -merendeels informele, maar ook enkele gepubliceerde reacties- heb ik moeten constateren dat veel mensen het hebben over "grammatica" en over "grammatica-onderwijs" zonder te controleren of de geadresseerde onder die begrippen wel hetzelfde verstaat. Het lijkt me zinnig om in te gaan op enkele zeer uiteenlopende opvattingen over wat het predikaat "grammatica" inhoudt; als leidraad zal ik gebruik maken van de opzet van het door Arthur Dirksen en mij uitgevoerde onderzoek naar het effect van grammatica-onderwijs op de schrijfvaardigheid¹.

Het door mij bedoelde onderzoek kende als onderzoeksvraag: wat is het effect van grammatica-onderwijs op de schrijfvaardigheid? Daarmee is overigens al meteen een misverstand gerezen: er zijn mensen die denken dat je in zulk onderzoek het effect van grammatica-onderwijs alleen mag meten met behulp van toetsjes die grammaticaal van aard zijn. Dat heb ik niet gedaan: bv. heb ik ook gekeken of er zich veranderingen in de schrijfvaardigheid voordoen die tot uiting komen in de gemiddelde zinslengte, of in het aantal gebruikte verbindingswoorden tussen zinnen. Dat is misschien niet in het hart van het grammaticale domein, maar dat hoeft ook helemaal niet: deze operationaliserings betreffen immers de afhankelijkke variabele (in de onderzoeksvraag: "de schrijfvaardigheid"). Onderzoek naar de effecten van grammatica-onderwijs op de schrijfvaardigheid heeft natuurlijk niet beperkt te blijven tot effecten op *grammaticale aspecten van de schrijfvaardigheid*.

Juist omdat veel onderzoek suggereert dat grammatica-onderwijs geen effect heeft, hebben we de onderzoeksvraag wat meer op scherp gezet door niet het effect van zomaar een of andere vorm van grammatica-onderwijs te toetsen, maar eerst heel bewust grammatica-onderwijs te construeren dat specifiek gericht is op de problemen die leerlingen kennelijk ondervinden. Het onderzoek kende dan ook drie deelfasen: